

JEVREJSKI VOD U 1. PREKOMORSKOJ BRIGADI NOVJ

Do danas je ostalo gotovo nepoznato da je u okviru 1. prekomorske brigade NOVJ formirane u Bariju, Italija, u jesen 1943. postojao i Jevrejski vod. To je bila jedina jevrejska partizanska jedinica kojoj su dobrovoljno pristupili oni koji su već imali mogućnost da u miru i slobodi, bez ratnih rizika, dočekaju završetak rata i povratak u oslobođenu domovinu.

Rekonstrukcija tačnih podataka o istorijatu i sastavu ovog Jevrejskog voda nije danas mogućna jer je celokupna dokumentacija o 1. prekomorskoj brigadi bila svojevremeno ustupljena Sloveniji, gde je posle rata pokazivano najveće interesovanje za istoriografsku obradu prekomorskih brigada (bilo ih je formirano pet).¹ Autor ovog teksta je pre dve decenije pokušao da u saradnji sa jednim brojem još uvek dostupnih svedoka,² a na osnovu njihovih sećanja, prikupi potrebne podatke o ovomvodu. Beleška o tome data je Jevrejskom istorijskom muzeju u novembru 1977. i danas je ostala jedina dokumentarna osnova za tekst koji se ovde objavljuje u nešto potpunijem obliku. Najnoviji pokušaji da se ova sećanja naknadno dopune sećanjima još nekih svedoka nisu urodili plodom.

Kapitulacijom Italije u septembru 1943, pošto su savezničke snage bile iskrcane sa Sicilije i u brzom zamahu već oslobodile južni deo Italije, Bari je postao središte okupljanja znatnog broja oslobođenih jugoslovenskih političkih interniraca i zatvorenika koji su imali sreću da se u toj fazi rata zateknu na jugu Italije. Ovde su se zatekli jugoslovenski internirci prvenstveno sa jugoslovenskih teritorija koje su bile pod italijanskom okupacijom, tj. Crnogorci, Dalmatinci i Slovenci, a već su počeli pristizati i primorski Slovenci i Hrvati iz Istre, koji su kao italijanski državljani, ali nepouzdana, bili mobilisani u radne bataljone italijanske vojske. Svi su se tada zatekli na jugu Italije, u prvi mah kao saveznički zarobljenici, ali su se osećali oslobođeni od italijanskog fašizma i slobodno se deklarirali kao Jugosloveni.

Poneseni kapitulacijom Italije i ohrabreni savezničkim pobedonosnim prodorom, kao i saznanjima o oslobođenom delu Dalmacije, iz svih ovih redova su se sa mladalačkim

1 . U Ljubljani je 1965. objavljena knjiga Prekomorci koju je pripremio Centralni odbor za proslavu prekomorskih brigada i drugih prekomorskih jedinica NOVJ. To je jedina sveobuhvatna publikacija o prekomorskim brigadama.

2 U prikupljanju podataka učestvovali su Aleksandar Demajo, Samuel Abinun-Šanji, David Štern, Mirko Haler i Mirko Felčić.

ALEKSANDAR DEMAJO

entuzijazmom javljali mnogi pojedinci i grupe već uspostavljenoj partizanskoj bazi u Bariju, tj. delegaciji NOVJ kod savezničke komande u Italiji. Stavljali su se na raspolaganje Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije sa željom da se pridruže oslobodilačkoj borbi na tlu Jugoslavije.

U tim uslovima je 20. oktobra 1943. u Bariju formirana 1. prekomorska brigada (sa "druge obale Jadrana"), sa bataljonima posebnog nacionalnog sastava (crnogorski, dalmatinski, hrvatski, u kojem su pored Dalmatinaca bili i Istrani i borci iz Gorskog kotara, te slovenački). Formiranjem bataljona na nacionalnoj osnovi težilo se tome da se manifestuje jedinstvena želja svih naroda Jugoslavije da pruže podršku NOVJ, ali i kao načinu za lakše okupljanje onih kod kojih je još uvek bila primarna uža nacionalna svest nego šira jugoslovenska ideja. Ovo je bilo značajno prvenstveno kod Slovenaca, a najviše kod onih koji su poticali sa dotadanih italijanskih teritorija.

Kako je među ovim dobrovoljcima bilo i jugoslovenskih Jevreja interniranih u Italiju (iz Bosne, Hrvatske i Srbije), to je odlučeno da se u okviru čete jednog crnogorskog bataljona oformi poseban Jevrejski vod. Ovi jevrejski omladinci su do rata pripadali naprednoj omladini oko SKOJ-a, odnosno cionističkom pokretu "Hašomer". Jevrejski vod je bio sastavljen od 22 mladića, od kojih su neki stigli iz logora Faramonti, najvećeg italijanskog logora za jevrejske internirce (pa i najvećeg u Italiji uopće), a nalazio se u Kalabriji, u provinciji Kozenca.³ Pri tom treba imati u vidu da je izvestan broj dobrovoljaca iz redova jugoslovenskih Jevreja, prvenstveno onih iz logora Faramonti, partizanska misija u Bariju uputila na druge dužnosti.⁴

Jevrejski vod je bio u sastavu crnogorske čete čiji je komesar, ili pomoćnik komesara, bio Srđo Vukotić (posle rata radio u Beogradu u Saveznom zavodu za međunarodnu kulturnu, prosvetnu i naučno-tehničku saradnju; u međuvremenu umro). Ime komandira čete je ostalo nerekonstruisano.

Vodnik Jevrejskog voda bio je David Štern iz Prijedora, jedan od retkih koji je pre rata odslužio vojni rok u Jugoslovenskoj vojsci i time bio "kompetentan" za vođenje takve vojne jedinice.

3 U listu SUBNOR-a Jugoslavije *Četvrti jul* u brojevima od 20. februara do 13. marta 1990. objavljen je u četiri nastavka feljton Aleksandra Demaja "Od internirca do partizanskog borca". Jedan komplet se nalazi u Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu.

4 Paja Ciner iz Beograda je odmah upućen za pomoćnika komesara čete u Hrvatskom bataljonu 1. prekomorske brigade. Drago Baum iz Zagreba je zadržan na radu pri partizanskoj bazi u Bariju. Ing. Oto Pancer iz Severne Hrvatske je bio među organizatorima zbega iz Dalmacije. Jože Krautblat, koji je do rata živio u Sloveniji, bio je komesar auto-bataljona pri slabu partizanske baze. Ivan Singer iz Beograda je upućen na padobranski kurs, a kasnije dodeljen američkoj vojnoj misiji u Bosni. Među onima koji su ubrzo prišli partizanskoj misiji u Bariju bio je dr. Moše Munk iz Beograda, sin Neli Munk koja je odlikovana Karađorđevom zvezdom sa mačevima u I svetskom ratu, a dodeljen je kao lekar partizanskoj bolnici u Grumu kraj Barija. Zanimljivo je da se partizanskoj misiji u Bariju stavio na raspolaganje i dr. Ekerling, poljski Jevrej, koji je bio u Feramontiju i družio se sa jugoslovenskim jevrejskim omladincima jer ga je rat 1941. zatekao u Zagrebu. U Bariju je prihvaćen, kao lekar dobio čin poručnika NOVJ i bio dodeljen partizanskoj bolnici u Monopolju. Kasnije je otišao u Izrael i tamo se oženio beogradskom Jevrejkom Rahelom Demajo. Umro je kao lekar na radu u jerusalimskoj bolnici "Hadasa".

U novembru 1943. godine, 1. prekomorska brigada je bila prebačena na ostrvo Korčulu i Hvar. Jevrejski vod je bio u okviru crnogorske čete na Korčuli; prebacivanje na Korčulu vršeno je preko Vela Luke. Bataljoni koji su se nalazili na Korčuli imali su zadatak da zajedno sa 13. dalmatinskom brigadom brane ovo ostrvo u sastavu 26. divizije.

Četa u kojoj je bio Jevrejski vod bila je u početku u Blatu, a odatle se odlazilo na vojno uvežbavanje prema Brnu, na južnoj obali ostrva. Kasnije je ovaj sastav zajedno sa četom kojoj je pripadao upućen u Račišće, na sjevernoj obali ostrva, gde se i zatekao prilikom iznenadnog nemačkog iskrcavanja sa poluostrva Pelješac 22. decembra 1943. u 4,30 sati ujutro.⁵ Jevrejski vod je na položaju u Račišću, upravo na mestu na kome su se Nemci iskrcali, doživeo vatreno krštenje i pretrpeo gubitke, dobrim delom usled nebudnosti komandira čete koji je zbog toga bio pozvan na odgovornost. Među pripadnicima ovog sastava bilo je i poginulih i zarobljenih, ali je glavnina ipak očuvana.

Prvo vatreno krštenje 1. prekomorske brigade na Korčuli pokazalo je koliko je ona uprkos visokom moralu svog sastava bila nepripremljena za borbu, a uz to veoma slabo naoružana. Velike gubitke imala je i ova brigada kao i 13. dalmatinska, takođe slabo naoružana. Zato su 1. i sa njom 2. prekomorska brigada, koja se takođe već nalazila na dalmatinskim ostrvima (u tom sastavu i jevrejski borci), bile sa dalmatinskih ostrva što su ih jedinice NOVJ kao neodbranjiva napustili, izuzev Visa, prebačene na jugoslovensko kopno u blizini Pakošтана kraj Zadra. Ove jedinice su upućene Vrhovnom štabu u Drvaru. Tamo su bile u celini rasformirane i sastav pojedinačno uključen u jedinice 1. proleterske divizije koja se nalazila na tom terenu, a bile već prekaljene u borbama i lakše mogle da apsorbuju požrtvovane ali neiskusne borce iz prekomorskih brigada. Slovenci su bili posebno izdvojeni i upućeni Glavnom štabu Slovenije. Time je bio završen grupni ratni put pripadnika Jevrejskog voda u sastavu 1. prekomorske brigade, a pojedinci iz njegovog sastava išli dalje svojim posebnim ratnim putem. Jevrejski borci su bili uključeni prvenstveno u sastav 1. proleterske brigade.

O poimeničnom sastavu Jevrejskog voda ostalo je zabeleženo sledeće:

1. David-Dave Štern iz Prijedora, vodnik Jevrejskog voda. Relativno stariji, pre rata je odslužio vojni rok u Jugoslovenskoj vojsci. Bio u logoru Feramonti. Iz rata izišao kao partizanski oficir, a posle rata živeo u Sarajevu i radio u preduzeću "Feroelektr"; penzioner. Posle zbivanja u Sarajevu 1992-94. iselio se u Izrael.
2. Samuel Abinun-Šanji iz Sarajeva. Bio u logoru Feramonti. Posle rata u vazduhoplovstvu; kao penzionisani potpukovnik živi u Zagrebu.
3. Isidor-Braco Alkalaj iz Sarajeva; pre Drugog svetskog rata studirao medicinu u Beogradu; pripadao cionističkoj struji "Hašomer". Prilikom iskrcavanja Nemaca na Korčulu decembra 1943, na mestu gde se nalazila veća grupa jevrejskih boraca uspeo da izbegne zarobljavanje. Kasnije se pridružio dalmatinskim jedinicama i sa njima ostao do kraja rata, ali je promenio ime pod utiskom onoga što ga je mimoišlo

⁵ Aleksandar Demajo je pre toga već iz Blata prekomandovan za pomoćnika komesara čete u Slovenački bataljon čiji je štab bio u Veloj Luci, a na izričito traženje članova tog štaba koji su saradivali sa Demajom u logoru Feramonti.

- u sukobu sa Nemicima na Korčuli. Posle rata je kao vojni stipendist završio studije medicine (ortopediju) u Beogradu 1951. i iselio se u Izrael. U penziju je otišao kao profesor u Haifi; živi u Nahariji.
4. Salomon Altarac "Radnik" iz Sarajeva. Rasformiranjem 1. prekomorske brigade našao se u sastavu 6. bataljona 1. proleterske brigade zajedno sa Šlomom Levijem. Posle rata živeo u Sarajevu.
 5. Samuilo Buči Altarac iz Visokog (?). Do rata je studirao agronomiju u Sarajevu, a rat ga je zatekao pri završetku studija. Bio u logoru Feramonti. U Drvaru je dodeljen 3. ili 6. bataljonu Prve proleterske brigade. Poginuo u VII neprijateljskoj ofanzivi na Mliništimu, u borbi za prugu Sretica - Crni Potoci.
 6. Santo Altarac, stariji Bučijev brat. Do rata je bio učitelj u unutrašnjosti Srbije. Bio u logoru Feramonti. Za vreme VII ofanzive bio u 1. proleterskoj brigadi zajedno sa bratom; nestao posle bratove pogibije. Prema neproverenim podacima ostao je kao učitelj u pozadini u nekom oslobođenom mestu u Bosni. Kasnije mu je izgubljen trag.
 7. Aleksandar-Saša Demajo iz Beograda. Završio veliku maturu 1941. Pre internacije učestvovao u ustanku u Crnoj Gori 13. jula 1941. Bio u logoru Feramonti. Na Korčuli je upućen za pomoćnika komesara čete u slovenačkom bataljonu. U Drvaru bio dodeljen tehničkom vođu 1. proleterske brigade, zatim artiljeriji 1. proleterske divizije. Kraj rata dočekaao na radu u Štabu baze NOVJ u Bariju. Posle rata bio u diplomatskoj službi; ambasador u penziji, živi u Beogradu.
 8. Mirko Felić (Fric Feldbauer) iz Sarajeva. Bio u logoru Feramonti. Na Korčuli ga zarobili Nemci i ostao do kraja rata u logoru u Nemačkoj kao zarobljeni partizan. Posle rata živeo u Sarajevu i Zadru.
 9. Mirko Haler iz Sarajeva. Bio u logoru Feramonti. Posle rata radio kao tehničar u Puli, gde je ostao kao penzioner.
 10. Moše Koen "Krcun", navodno iz Beograda.
 11. Ing. Šlomo Levi iz Bitolja (?). U Drvaru je bio dodeljen 6. bataljonu 1. proleterske brigade. Posle rata završio studije i živeo u Beogradu; izvesno vreme bio i član Uprave Jevrejske opštine.
 12. Haim Papo iz Sarajeva ili Mostara. Kasnije živeo u Bet Zeitu kraj Jerusalima, Izrael.
 13. Josif Papo "Pine". Rat ga je zatekao na studijama u Italiji, gde je boravio i do 1943. godine.

(U sećanjima se pominju još Solomon Papo iz Sarajeva, "Karanfil" Papo iz Sarajeva i još neki Papo iz Mostara. Nije mogao biti utvrđen njihov identitet, odnosno da li je neko od njih već navedeni Haim ili Josip Papo).

U sastavu ovog voda bila su i dvojica italijanskih mladića Jevreja koji su se u Bariju upoznali sa svojim jevrejskim vršnjacima i izrazili želju da sa njima odu na jugoslovensku teritoriju da bi se pridružili borbi protiv Nemaca. Obojica su bila iz Pize, a ratnim okolnostima su se našli na jugu Italije, odvojeni od svojih porodica:

- Klaudio Pađi je bio sin docenta Univerziteta u Pizi. Sa delovima 1. prekomorske brigade dospao je do Drvara i bio dodeljen 1. proleterskoj brigadi. Bio ranjen i umro u sanitetu ove brigade na Petrovom polju na Vlašiću, a sahranjen u neposrednoj blizini saniteta u toku 1944. Među drugovima upamćen posebno po tome što je celo vreme vodio svoj dnevnik.

JEVREJSKI VOD U 1. PREKOMORSKOJ BRIGADI NOVJ

- Franko Lucato, takođe iz Pize, zarobili ga Nemci na Korčuli, pa je sproveden u logor u Nemačku i tu dočeka kraj rata. Vratio se u Italiju, završio studije medicine i postao lekar. Iselio se u Izrael, kasnije u Argentinu, a potom se vratio u Pizu. Kao penzioner otišao u Brazil i još uvek radi kao lekar.⁶

Ovim su sa sigurnošću zabeležena petnaestorica pripadnika Jevrejskog voda, a izvesne nejasnoće su ostale oko još nekih pod prezimenom Papo. Nije se uspelo prisetiti se ostalih sem da su ih ukupno bila dvadeset dvojica.

Aleksandar Demajo

S u m m a r y

THE JEWISH SQUADRON OF THE FIRST YUGOSLAV OVERSEAS BRIGADE IN WORLD WAR II

When Italy capitulated in September 1943, after the Allied forces landed in Sicily and in swift offensive liberated the south of Italy, Bari became the gathering centre for a large number of liberated Yugoslav prisoners and camp inmates.

Beside Montenegrins, Dalmatians, Slovenes, Adriatic Slovenes and Istrians from the labour battalions of the Italian army, among them were also the Jews, mostly from the Ferramonti camp.

In Bari was already stationed the first Yugoslav partisan mission, so it had organised the forming of the I. Overseas Brigade (Prva prekomorska brigada) "on the Italian side of the Adriatic sea"; it contained the battalions made out of various nationalities, in order to express the unanimous wish of all Yugoslav peoples to directly help People's Liberation Army of Yugoslavia - NOVJ (Narodno Oslobođilačka Vojska Jugoslavije). Within the Montenegrin battalion of this Brigade was also formed the singular Jewish platoon of 22 soldiers, 20 Yugoslav Jews and 2 young Jews from Pisa.

The Brigade was as the active unit of NOVJ during November 1943 transferred to the partisan controlled liberated zone of Yugoslavia where it joined the fight for the country's liberation.

This Jewish platoon was the unique case of the Jews who, on territory liberated by the Allies, declined to await safely the end of the war and instead, as the voluntary organised military unit, out of idealism, joined the fighting against the occupiers of their country.

The partially reconstructed list of the members of this platoon is included.

6 Mnogo godina posle rata, Aleksandar Demajo je uspostavio kontakt sa porodicom Padi i samim Lucatom, koji su tada svi bili u Pizi. Ovo je detaljnije zabeležio i u svojoj knjizi *Suočavanje sa svetom* ("Prosveta", Beograd 1991).